

BOSHLANG'ICH SINFLARDA BADIY ASARNI TAHLIL QILISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

No'monjonova Madina Hafizullo qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qituvchining o'quvchilar bilan asarni tahlil qilish orqali ular nutqiga personajlarning axloqiy, intellektual, emotsional kabi sifatlarini tasvirlovchi so'zlarni kiritish, ular lug'atini yangi so'zlar bilan boyitish to'g'risida metodik tavsiyalar bayon qilingan. Yana, badiiy asar o'qish orqali o'quvchilarda o'z ona tiliga muhabbat hissini tarbiyalash usullari va badiiy asarni ongli o'qish ko'nikmasi o'stirilish natijasida o'quvchilarda nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish. Boshlang'ich sinfdagi badiiy asar ustida ishlash jarayonlari, asar ustida ishlashning bosqichlari badiiy asar o'qishga qanday tayyorgarlik ishlari olib borilishi maqolada o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: badiiy asarlar, doston, ertak, masal, qahramonlar характери, analiz bosqichi, sintez bosqichi, nutqiy kompetensiyalar, lingvistik kompetensiyalar, emotsional munosabat.

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng boshlang'ich sinflar uchun yangi dastur va darsliklar yaratildi. O'qish dasturlarida badiiy asarni tahlil qilishga ko'proq ahamiyat berilib, matn ustida ishlash yuzasidan xilma xil topshiriq turlaridan, texnika vositalaridan foydalanishga ko'proq e'tibor beriladi.

Badiiy asar quyidagi muhim metodik qoidalar asosida tahlil qilinadi:

1. Asar mazmunini tahlil qilish va to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakasini shakllantirish bir jarayonda boradi.
2. Asarning g'oyaviy-tematik asoslarini uning obrazlarini suvjet chizig'i, qurilish va tasviriy vositalarini tushuntirish o'quvchilarning shaxs sifatida umumiy kamol topishiga, bog'lanishli nutqning o'sishini ta'minlaydi.
3. O'quvchilarning hayotiy tajribasiga tayanish asar mazmunini ongli idrok etishning asosi va uni tahlil qilishning zaruriy sharti hisoblanadi.

4.Sinfda o'qish o'quvchilarning bilish faoliyatini aktivlashtirish va atrof muhit haqidagi bilimlarni kengaytirish vositasi hisoblanadi.

Asarni tahlil qilishda uning xissiy ta'sirini ham hisobga olish zarur.O'quvchi matnni o'qibgina qolmay,muallif hayajonlangan voqeadan hayajonlansin.Matnni tahlil qilishda o'quvchilarda fikr uyg'onsin,ularda estetik didni tarbiyalasin.

Yana bir narsaga e'tibor berish maqsadga muvofiq:

- 1.O'quvchilar asar qahramoniga munosabatlarini ifodalashda u harakat qilgan sharoitni hisobga olmaydilar.
- 2.Qahramonning nima uchun shunday qilishi kerakligini tushunolmaydilar,uning uchun maqsadga muvofiq ish olib borishlari lozim.
- 3.Asarni tahlil qilishning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati.

Maktabda badiiy asarni tahlil qilishdan asosiy maqsad asarda ifodalangan hayotiy voqeani yoritish orqali o'quvchilarni badiiy adabiyot olamiga olib kirish,tasvirlanayotgan voqealarga nisbatan muallifning munosabati va niyatlarini payqab olishga imkoniyat yaratishdan iboratdir.O'quvchi asarning mazmuni bilan uni mutolaa qilish paytida tanishsa,tahlil qilishda uning poetik vositalariga murojaat qiladi.Mutolaa hissiyotini boyitib,aqlni peshlasa,tahlil esa asar zamiridagi manoni chuqur o'rganishga yordam beradi.

O'qituvchi badiiy asar ustida ishlashda quyidagi masalalarni hal qilishi lozim:

- 1.Asar ustida ishlashning maqsad va mazmunini aniqlab olishi.
- 2.Asarni tahlil qilish uchun dars bosqichlarini belgilab olishi.
- 3.Har bir asar tahlili uchun topshiriqlar tizimini ishlab chiqishi.
- 4.Asarni qanday metodlar asosida o'rganishni aniqlashi

Boshlang'ich sinflarda badiiy asarni tahlil qilish metodikasida kichik yoshdagi o'quvchilarning badiiy asarni idrok qilishidagi psixologik xususiyatlar inobatga olinadi.Ruhshunos olimlarning tekshirishlaridan ma'lum bo'ladiki , asarni idrok qilishga bilim olishga xizmat qiladigan komponentlar bilan birga uni emotsional- estetik his etish ham kiradi.Badiiy asarni yaxshi idrok etish uchun uni tushinishning o'zigina yetarli emas.Asarni idrok etish murakkab jarayon bo'lib , asarga unda tasvirlangan voqelikka qandaydir munosabatning yuzaga kelishini o'z ichiga oladi.Psixologik tekshirishlar natijasida kichik yoshdagi o'quvchilarning adabiy qahramonlarni idrok etishi va

baholashidagi psixologik xususiyatlari o'rganilgan va ular adabiy qahramonga 2 xil munosabatda bo'lishlari aniqlangan:

- 1) adabiy qahramonga emotsional munosabat
- 2) elementar tahlil qilish.

Asarda qatnashadigan qahramonlarga o'quvchilar o'z shaxsiy va axloqiy tushunchalaridan foydalanadilar. Bunday tushunchalar kichik yoshdagi o'quvchilarda chegaralangan bo'ladi, albatta. Ular axloqiy sifatlardan: botirlik, to'g'rilik, mehnatsevarlik, yaxshilik tushunchalarini ko'p ishlatadilar. Qahramonlarning boshqa sifatlarini tasvirlashga ularni so'z boyliklari yetmaydi. O'qituvchining vazifasi badiiy asar o'qitish orqali o'quvchilarni dunyoqarashini so'z boyligini oshirishi kerak. Asardagi qahramonlarning xarakteri ularning axloqiy sifatlarini anglash asosida tushuniladi. Bunda qahramonning nima qilishi emas, nima uchun shunday qilishi kerakligini bilish muhimdir. Ushbu jarayonda asar qahramonlarining axloqiy sifatlari ustida ko'proq ishlashi lozim.

Turli janrdagi badiiy asarlar qurilishi uslubi jihatidan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning o'quvchilarga ta'siri ham har xil bo'ladi. Tabiiy-ki har bir janrga oid asar matni lingvistik jihatdan ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, she'riy asarlar matni hikoya matnidandan, ertak matni she'r matnidandan, ilmiy-ommabop maqola matni masal janriga taalluqli asarlar matnidandan tubdan farq qiladi. Topishmoqlar predmet, voqea hodisalar o'rtasidagi o'xshashlikni taqqoslash orqali o'zlashtirishsa, maqollar mazmuni hayotiy misollar vositasida sharhlashni taqozo etadi. Shunga ko'ra turli janrdagi badiiy asarlarni o'qishda o'qituvchidan unga mos usullar tanlash talab etiladi.

Boshlang'ich sinflarda to'g'ri, tez, ongli va ifodali o'qishga o'rgatish vazifasi o'quvchilarda asar tahlil ko'nikmasini shakllantirish bilan birga amalga oshiriladi. O'qish malakalarini shakllantirish bilan matn ustida ishlashning o'zaro bog'liqligi asarni tahlil qilishga qanday yondashishni belgilab beradi.

Badiiy asar ustida ishlashning 2-bosqichi asar tahlilidir. Asarni tahlil qilishning asosiy yo'nalishi matnning aniq mazmuni (voqealar va ularning rivojlanishi)ni, kompozitsiyasini ishtirok etuvchi shaxslarning axloqi va xarakterli xususiyatlarini, asarning g'oyasini aniqlash hisoblanadi.

Asarni tahlil qilishning metodik shartlaridan biri asar mazmunini uning tasviriy ifodaviy vositalari bilan bog‘liq holda qarashdir. Yana bir asosiy qoida asar ustida ishlash jarayonida ta‘lim tarbiyaviy vazifalarni umumiy ravishda amalga oshirish hisoblanadi. Asar tahlili jarayonida matn ustida ishlashning quyidagi turlaridan foydalaniladi:[2]

1. Tanlab o‘qish.
2. O‘quvchilarning berilgan savol va topshiriqlarga o‘z so‘zlari bilan javob berishi.
3. O‘quvchilarni savol tuzishga o‘rgatish.
4. Matn tasvirlash.
5. Asar rejasini tuzish.

Boshlang‘ich sinflarda badiiy asar ustida ishlash 3 asosiy bosqichga bo‘linadi [3]:1-bosqich (birinchi sintez). Bu bosqichning asosiy vazifasi matnni yaxlit idrok etish asosida asarning aniq mazmuni va tasviriy ifoda vositalari bilan tanishtirishdan iborat. Misol uchun uni “Oyna” rivoyatida ko‘rishimiz mumkin.

Bir kuni podshoh vazirlari bilan bozorda aylanib yurib, qul bozoriga kirib qoldi. Erkini yo‘qotgan bir bechora insonlar bitta bittalab sotilmoqda edilar.

Podshoh qullar tomon yurdi. Ularni yaqindan ko‘rmoqchi bo‘ldi, shunda bir kekxa qul podshohga xitoblar: Xazrati oliylari, sallangizga dog‘ tegibdi”, -deb qolibdi. Podshoh sallasini yechib qaradi. Qul to‘g‘ri aytgan edi. Demak, u anchadan buyon sallasida shu dog‘ bilan yurgan, buni hamma ko‘rgan. Podshoh shuni o‘ylab, rosa uyaldi. Vazirlariga bir bir qaradi:”mening bu holimni ko‘rib turib ko‘rmaslikka oldingiz, bir og‘iz ham ogohlantirmadingiz. Aslida, mening haqiqiy do‘stim shu bechora qul ekan. Ammo men uning do‘stim ekanini bilmay yuraveribman. Do‘stimning qul bo‘lib sotilishini xohlamayman. Uni darxol sotib olib, ozod etinglar”, -deya farmon berdi.

Mavzu: Oyna (rivoyat)

Voqea: Podshohning qullar bozoriga tashrif buyurishi

Muammo: Podshoh haqiqiy do‘sti kim ekanligini anglamay yurishi. Mulozimlarini o‘ziga yaqin olib do‘st deb adashgani.

Qatnashchilar: Podshoh, vazir, qul,

Yechim: Haqiqiy do‘sti kim ekanligini bilib oldi.

Xulosa: Hayotda ba'zida shunday kezlar keladiki haqiqiy do'st va soxta do'st yoki kim do'st-u kim dushman ekanligini anglash qiyin bo'ladi. Podshoh ham buni kech anglaydi. Rivoyatdan xulosa shu edi. O'quvchilarda asarni to'g'ri tahlil qilishga o'rgatishda didaktik o'yinlardan foydalanish tavsiya etiladi. Masalan,

«Noto'g'ri jumla» o'yinini o'ynatishimiz mumkin.

Bu o'yin suratlar asosida o'tkaziladi. O'quvchini suratni tasvirlab berishi asnosida suratlarga tegishli bo'lmagan jummalarni ham ishlatadi. O'quvchilar ziyraklik bilan shu jummalarni topishlari lozim. O'quvchilardan bu o'yin davomida ziyraklik, sinchkovlik, kuzatuvchanlik va diqqat talab qilinadi. Ular suratni sinchkovlik bilan kuzatib turib o'qituvchining hikoyasini ham diqqat bilan tinglab turadilar. Har bir noto'g'ri jumlani topa bilish ularning o'ziga bo'lgan ishonchini

va darsga qiziqishini orttiradi. Bu o'yindan faqat ona tili darslarida emas, darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham foydalanish mumkin.

2-bosqich (analiz). Bu bosqichning vazifasi va ish mazmuni voqealar rivojining bog'lanishini belgilash, ishtirok etuvchi shaxslarning xulq-atvorini, xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Bu bosqichga quyidagi o'yinni tavsiya qilinadi:

"Pochtachi"

O'quvchilardan bittasi pochtachi sifatida sinfga kirib keladi va o'quvchilarga bittadan surat solingan xatjild topshiradi. Xatjild berilgan asar matni mazmuni asosida tuzilgan bo'lishi kerak. Har bir o'quvchi qo'lidagi suratda nimalar tasvirlanganini so'zlab beradilar. Boshqa o'quvchilar o'rtoqlarining hikoya davomida nechta so'zdan foydalanganini sanab boradilar. So'zlardan ko'p va o'rnida foydalangan o'quvchi g'olib sanaladi.

3-bosqich (ikkinchi sintez). Bu bosqichning ish mazmuni ishtirok etuvchi shaxslarning muhim xususiyatlarini umumlashtirish, qahramonlarni taqqoslash va baholash, asarning g'oyasini aniqlash, badiiy asarni hayotni bilish manbai va san'at asari sifatida baholash (qanday ma'lumotlarga ega bo'ldik, asarni nimaga o'rgatadi, muallif o'z

fikri va taassurotlarini qanday qilib, aniq-ravshan ta'sirli tarzda yetkazadi va hokazo)dan iborat. Ikkinchi sintezdan so'ng o'qilgan asarga bog'liq holda ijodiy harakterdagi ishlar o'tkaziladi. [4] Asar maqsadga muvofiq tahlil qilinsa o'quvchilar faolligi ortadi, chunki asarni tahlil qilish uchun ijodiy jarayondir.

Asar maqsadga muvofiq tahlil qilinsa o'quvchilar faolligi ortirish va mustaqil bilish faolligini rivojlantirish maqsadida o'zini o'zi baholashning variativ usullari ("O'z-o'zini baholash varaqasi, (smaylik tizimi)", "O'rganish xaritasi", "Blits chiroq", "Baholash muloqoti" o'tkazish ham yaxshi samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. [1] K.Qosimova, S.Matchanovning "Ona tili o'qitish metodikasi". Toshkent "Nosir" nashriyoti 2009-yil.

2. [2] K.Qosimova, S.Matchanovning "Ona tili o'qitish metodikasi". Toshkent "Nosir" nashriyoti 2009-yil.

3. [3] K.Qosimova, S.Matchanovning "Ona tili o'qitish metodikasi". Toshkent "Nosir" nashriyoti 2009-yil.

4. Махмудова Н.А. Бошланғич синф ўқувчиларини ўқитишда педагогик технологиялардан фойдаланиш. Услубий қўлланма. – Наманган, "Aziz print" МЧЖ, 2019. 67 б/т.

5. Махмудова Н.А. Family and school cooperation as pedagogical condition for the formation of social experience in students // European Journal of Research in Educational Sciences, 2020. Nov. 8. – Vol:8. – P.104-111.

6. Махмудова Н.А. Pedagogical And Psychological features of the small school age // International journal of Progressive Sciences and Technologies, 2022. May. 24. – Vol: 24. – P. 177-185.

Internet ma'lumoti

1. [4] Arxiv.uz saytidan